

BOMBARDOVANJE LESKOVCA 1944 - KOVAČKI ČEKIĆ DA BI SE SKRCAO ORAH

Nebojša Veljković

Tekst je autor izvorno objavio kao pogovor u knjizi Tihomira Jovanovića
PUT U ŽIVOT – Moj dnevnik 1944 (2012)

Dnevnik PUT U ŽIVOT Tihomira Jovanovića je više od beležaka šesnaestogodišnjeg učenika III razreda Građanske škole u Leskovcu o događajima koji se prelamaju između članova uže porodice, njegovih drugova i drugarica iz škole i suseda. Bilo je to ratno vreme u kome je bilo uputno prećutati svoje mišljenje o bilo čemu. Tihomir u svom dnevniku beleži da treba biti strpljiv i razmisliti o onome što želiš govoriti. Imperativno sebi ukazuje: Da li ću ovo održati! Bože mili, ja se uzdam u tebe. I da li ćeš to pobediti? Verovatno svestan stvarnosti on svoj duhovni mir nalazi u pisanju dnevničkih beležaka u svom radnom kutku na salaču koji naziva šifrovanim nazivom „S“. Na jednom mestu navodi izreku, koja bi mogla da bude moto njegovih beležaka: „Hartija će požuteti, mastilo će pobledeti, delo će ostati neizbrisano za vekove“. Upravo mi danas iz ti požutelih stranica dnevnika, sada objavljenih, saznajemo i o nekim događajima kako ih je on video, a koji će kasnije uticati na naše živote.

Period koji pratimo obuhvata vreme od proleća do jeseni 1944. godine kada se u Evropi odvijaju završne operacije protiv nacističke Nemačke, a u Srbiji započinju prve združene operacije Titovih partizana i savezničkih vazduhoplovnih snaga. Ishod svetskog rata je tada, što se tiče pobednika i poraženih, već bio izvestan, kao i jugoslovenski građanski rat u kome su partizani od strane zapadnih saveznika prihvatani kao jedina borbena formacija koja se aktivno suprodstavlja nemačkim jedinicama koje se povlače. Dnevnik sadrži precizne podatke o vazdušnim borbenim formacijama, pravcu njihovog kretanja i razmerama dejstava u okolini Leskovca, bilo iz neposrednog opažanja ili iz saznanja učesnika, kao što su Tihomirov otac i brat u slučaju borbodovanja Niša. Ovo su bile vazdušne operacije izvođene od strane anglo-američkih Balkanskih vazduhoplovnih snaga sa sedištem u Bariju i usmerene na moravsko-wardarsku saobraćajnu osovinu i naftna postrojenja u Ploještiju u Rumuniji. Stalna bombardovanja nemačkih položaja i železničke pruge u Srbiji tokom marta i aprila, koje Tihomir opisuje iz njegove leskovačke vizure, su prerasli u žestoko bombardovanje Niša na Uskrs 16. aprila: „Oko 10 se čula jaka detonacija iz Niša. Video sam stotinu dimova na nebu, kad su granate bile ispaljene“.

Posebna vrednost dnevnika kao književne forme je u tome što se isti događaji koje opisuju različiti autori mogu posle protoka vremena analizirati i dopuniti dodatnim podacima i dati događaji obogatiti na način koji autori sami nisu imali na umu. Delovi dnevnika Tihomira Jovanovića koji govore o bombardovanju Leskovca i okoline mogu se povezati sa jednim ratnim dnevnikom u kome su opisani ovi događaji, a objavljeni su 1964. godine pod naslovom „Ficroj Meklejn – Rat na Balkanu“. Brigadni general Ficroj Meklejn je bio saveznički vojni predstavnik pri Vrhovnom štabu NOV i POJ i učestvovao u svim dogovorima Čerčila i Tita u vezi zajedničkih dejstava u Jugoslaviji. U pitanju je plan nazvan operacija „Ratweek“ (Nedelja pacova) koji je

započeo od 1. septembra 1944. godine sadejstvom anglo-američke avijacije i partizanskih snaga koordinisanim napadima na komunikacije širom Jugoslavije. Da bi lično koordinisao operaciju Ficroj Meklejn je sa Visa doleteo u Bojnik u južnu Srbiju u štab Koče Popovića s ciljem da bude bliži pruzi Beograd-Solun. Meklejn navodi da je Tito poslao poruku Koči obaveštavajući ga o njegovom predstojećem dolasku i naložio mu da zajedno izrade plan tako da uskladi svoje akcije preko njega sa akcijama savezničkih vazduhoplovnih snaga.

Zapisi o stalnim sirenama, zvuku aviona koji nadleću grad i detonacijama koje se čuju iz daljine koje opisuje Tihomir u svom dnevniku u toku meseca avgusta su bile deo vazdušne podrške i promene savezničke politike prema akterima građanskog rata u Jugoslaviji. Osvrćući se na iste operacije Meklejn navodi da je „odluka koja je do sada važila da se materijal ne sme slati partizanima u Srbiji, izmenjena. Obustavljeno je dopremanje materijala četnicima, a znatne količine oružja i municije sada su isporučivane partizanima.“ Ovo je imalo za posledicu, nastavlja Meklejn da se „raspoloženje naroda prema četničkoj politici kompromisa pretvorilo u simpatije prema totalnom ratu partizana. Narednih dana, ponovo smo videli duge kolone ljudi i dečaka kako se probijaju do partizanskih štabova da uzmu puške i municiju; delom dezerteri, delom zarobljenici, delom regruti, delom dobrovoljci, neki još uvek u svojim starim uniformama i sa tradicionalnim četničkim bradama, drugi u običnim radnim odelima.“ Tako je promena stava saveznika imala i znatno psihološko dejstvo jer je prestiž koji su četnici uživali zbog savezničke pomoći sada prenet na partizane.

Dok spajamo ove događaje opisane u dva dnevnika podsetimo se i činjenice koja upotpunjuje istorijsku sliku. Naime, nakon sporazuma Tito-Šubašić, 29. avgusta kralj Petar II Karađorđević je smenio generala Dražu Mihailovića sa mesta načelnika štaba Jugoslovenske vojske u otadžbini i preko radio Londona pozvao sve patriote da "učestvuju u oslobođenju zemlje pod zapovedništvom maršala Tita".

U svom dnevniku (sreda, 30. avgust 1944) Tihomir opisuje: „Jake Nemačke snage zaposele su čitav grad i okolinu. Grmeli su motori i škripa tenkovskih gusenica. Neprestano štekatanje mitraljeza i pucnji iz pušaka čuli su se iz pravca Vinarca, vinograda, reke i odozdo, sa juga.“ Istovremeno Meklejn, koji se sa Radan planine spustio na domak Leskovcu sa brda pored sela Petrovac opisuje prvi dan operacije „Nedelja pacova“: „Borba koja se vodila prošle noći bila je završena. Neprijatelj se povukao, ostavivši partizane na grebenu i sada je sve bilo mirno. Napad na prugu bio je planiran za tu noć. Partizani su imali da napadnu dve tačke na pruzi, jednu severno i drugu južno od Leskovca, da tamo dignu mostove u vazduh i razore što je moguće veći deo pruge. Sam Leskovac, sedište jakog nemačkog garnizona u kome se, prema onome šta je do nas dopiralo, nalazilo dosta oklopnih jedinica, trebalo je da bude prepušten savezničkim vazduhoplovnim snagama. Pored štete koju napad iz vazduha može da nanese transportu i objektima, on će, kako smo mislili, pokolebati i moral mešovitog nemačkog i kvislinškog garnizona, oslabiti ga i tako olakšati izvođenje partizanske akcije na prugu te iste noći. Dok smo doručkovali, vodnik Kempbel je dotrčao sa brega, gde je postavio radio-stanicu, sa veoma hitnom porukom. Bila je od Bila Eliota. Izviđanjem iz vazduha, rekao je, potvrđeno je prisustvo jake koncentracije oklopnih snaga i motornih vozila svih vrsta u Leskovcu i stoga je odlučeno da se pošalju teški bombarderi. Jedinica od pedeset tvrđava napašće Leskovac u pola dvanaest. Nismo očekivali napad takvih razmera. Izgledalo je kao da se koristi kovački

čekić da bi se skrcao orah. Do sada veliki bombarderi veoma su se teško dobijali, jer su bili potrebni za velike ciljeve u Austriji i severnoj Italiji. Ali, očigledno, operacija "Ratweek" izvršiće se kako treba, bar što se tiče savezničkih vazduhoplovnih snaga."

A što se tiče Leskovca, posledice su bile kao u poređenju o kovačkom čekiću i orahu koji je naveo Meklejn. Tihomir u dnevniku tog 6. septembra opisuje razmere razaranja koje je video kada je popodne otišao u centar grada i uz strahote koje opisuje dodaje jezgrovitu rečenicu: „Odasvid se čuje lelek i plač“. Zapažanja Tihomira da su na Hisaru ogromni krateri koji su eksplozije bombi načinile me podseća na okolnost da je u bombardovanju u tom prostoru izgubio život rođeni brat moje majke Dragan Ivanović učenik III razreda Tekstilne škole.

Zbog neizvesnosti koja se naslućivala završetkom rata, a koju je sigurno pojačavala slika razorenog Leskovca, Tihomir u svom dnevniku od 12. septembra postavlja pitanje: „Pokušavam da saznam kakva me sve iskušenja čekaju. Šta da učinimo da bi smo preživeli ovu strahotu?“ Ovo su strahovi običnih ljudi u ratnom vihoru koje je tako jasno izrazio Tihomir iako u dobi šesnaestogodišnjaka, ali to govori da se pod tim okolnostima sazreva ranije. A što se tiče aktera samih ratnih događaja, pogotovu onih koji utiču na događaje, za njih su pitanja koja postavljaju i rešavaju potpuno drugačija. Tog 12. septembra je kralj Petar II Karađorđević na mesto smenjenog generala Draže Mihailovića imenovao Tita. Ostalo je istoriografija detaljno opisala iako i danas postoje neki koji bi da u ovoj predstavi koja se odigrala sada zamene uloge. Pozadinu zamene uloga ratnih komandanata u Jugoslaviji nagovestio je i Meklejn u svom „Ratu na Balkanu“, on navodi da je jedne večeri u drugoj polovini septembra primio ličnu poruku od generala Vilsona (saveznički komandant Sredozemlja) u kojoj ga izveštava da je Tito tajanstveno nestao sa Visa i da će Balkanske vazduhoplovne snage prvom prilikom spustiti avion po njega (Meklejna) u Bojnik. Ubrzo su Englezi utvrdili da je sovjetski avion iznenada sleteo na Vis i potom poleteo sa Titom i njegovim najbližim saradnicima. Meklejn navodi da je to „bila stara priča, tako poznata iz moskovskih dana“, kada nisu mogli da stupe sa Titom u kontakt. Odkud Ficroj Meklejn poznaje Tita iz moskovskih dana? Ficroj Meklejn je od 1937. godine radio u Britanskoj ambasadi u Moskvi i smatra se da je on bio taj koji je Titu dao pasoš na ime Spiridon Mekas, kanadskog državljanina kojim je iz Odese otputovao u Istanbul gde je boravio od decembra 1939. do marta 1940. kada je došao u Jugoslaviju i predstavio se kao novi Generalni sekretar KPJ. Ovo je bila jedna od mnogih „praznina“ u biografiji budućeg svetskog lidera druge polovine 20. veka.

Ali vratimo se malim ljudima i događajima koje opisuje Tihomir u svom dnevniku, gde zapisuje (sreda, 11. oktobar 1944): „Uputih se prema centru grada. Velika masa sveta. Duga kolona partizana, tenkovi, topovi, kamioni puni vojnika. Viori se jugoslovenska zastava sa petokrakom. Narod kliče: Živela Jugoslavija! Živeli Južni Sloveni! Živeli Titovi partizani!...“. Tihomir Jovanović će u vremenu koje dolazi svoj radni kutak gde su nastale dnevničke beleške zameniti lekarskom odnosno psihijatrijskom ordinacijom i radnom sobom u Beogradu, u kojoj će šest decenija kasnije pripremiti za objavljivanje PUT U ŽIVOT.